

RENATA BEDNARZ-GRZYBEK* – LUBLIN

REKLAMA KSIĄŻKI NA ŁAMACH TYGODNIKA SPOŁECZNO-RELIGIJNEGO „WIARA” (1906-1909)

Prasa religijna stanowi cenne źródło w badaniach naukowych. W okresie zaborów odegrała znaczącą rolę w uświadamianiu społeczeństwa polskiego w wielu istotnych kwestiach. Na jej łamach omawiano zagadnienia religijne, społeczne i ekonomiczne. Poruszano sprawy dotyczące wychowania młodzieży, dobroczynności, historii Kościoła katolickiego. Dzięki periodykom informacje docierały do odbiorców znacznie szybciej niż za pośrednictwem książek¹. Czytelnicy często niestety poszukiwali w nich taniej sensacji, co działało jak „alkohol zatruwający organizm”, zabierając czas i pieniądze. Czasopisma o charakterze chrześcijańskim starały się temu zapobiegać, publikując treści propagujące wartości religijne i patriotyczne, ucząc i bawiąc².

W latach 1906-1909 pod nazwą „Wiara” ukazywał się w Warszawie periodyk, wydawany w Drukarni Synów Stanisława Niemiry przez Albina Józefa Niemirę³. Cztery jego początkowe numery ukazały się w grudniu 1906 roku. Później pismo, które od numeru 28 z 1907 otrzymało podtytuł „Tygodnik Religijno-Społeczny”, wychodziło regularnie z częstotliwością 52 numerów rocznie. Wraz z numerem 37 z roku 1908 zmienił się podtytuł na „Tygodnik Katolicko-Społeczny”, który funkcjonował do nr 46 z roku 1909. Przedmiotem naszych rozważań będzie ów

* Renata Bednarz-Grzybek – dr pedagogiki, adiunkt w Zakładzie Historii Wychowania i Pedagogiki Porównawczej, Instytut Pedagogiki UMCS, e-mail: renatabednarz@o2.pl

¹ O prasie katolickiej zob. Cz. Lechicki, *Polskie czasopiśmiennictwo katolickie w latach 1833-1914*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej”, 22 (1983) nr 1, s. 19-42; tenże, *Rzut oka na sto lat polskiego czasopiśmiennictwa katolickiego (1833-1939)*, „Novum”, 1975, nr 1-3, s. 76; *Prasa polska w latach 1864-1918*, red. J. Łojek, Warszawa 1976, s. 73-75; J. Walkusz, *Aktywność czasopiśmienniczo-wydawnicza Kościoła Katolickiego w Polsce w XIX i XX wieku. Wprowadzenie w problematykę*, „Kościół w Polsce. Dzieje i kultura”, 3 (2004) s. 5; Z. Zieliński, *Wstęp*, w: *Bibliografia katolickich czasopism religijnych w Polsce 1918-1944*, red. Z. Zieliński, Lublin 1981, s. 5-7.

² K. Jazdowski, *Walka o przyszłość*, „Wiara”, 2 (1907) s. 21-22.

³ *Polskie czasopisma religijno-społeczne w XIX wieku, Materiały do katalogu*, red. B. Lesisz, Cz. Drapińska, D. Olszewski, K. Marciniak, Lublin 1988, s. 774-775.

początkowy okres istnienia czasopisma. Od nr 47 z 1909 roku otrzymało ono bowiem nowy charakter, łącząc się z „Przeglądem Katolickim” i otrzymując tytuł „Wiara – Przegląd Katolicki”⁴.

Pierwsze numery (do nr 9 w 1908) tygodnika „Wiara” były redagowane przez historyka, publicystę i działacza katolickiego Rogera Łubieńskiego (1849-1930)⁵. Był on posłem sejmiku galicyjskiego. W swoich wystąpieniach poruszał m.in. sprawy budżetowe, górnictwa naftowego i przemysłu. Postulował zakładanie kółek rolniczych i reformę szkolnictwa. Pełnił funkcję prezesa wydziału Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności. Publikował artykuły historyczne i literackie.

W 1908 (od nr 10) redaktorem czasopisma został ks. Jan Gnatowski (1850-1925), pamiętnikarz i literat⁶. Był on przeciwnikiem nowych prądów literackich. Swoje poglądy prezentował w konserwatywnych czasopismach społecznych (także zagranicznych), walczących z realizmem krytycznym. Poza działalnością piarską zajmował się pracą narodową wśród młodzieży⁷. W Warszawie utrzymywał salon literacki, w którym gromadził wybitnych przedstawicieli kultury, sztuki i nauki⁸.

Już w pierwszym numerze „Wiary” z 1906 roku redakcja zapewniała, że obca jej będzie „wszelka walka partyjna”⁹. Wyznacznikiem treści miała być nauka Kościoła katolickiego, tak pod względem dogmatycznym, jak i tradycji chrześcijańskiej oraz wskazówek moralno-obyczajowych. W tzw. numerach okazowych nakreślony został ogólny zarys programowy pisma¹⁰. W 1907 roku zapowiadano, że „Wiara” będzie kroniką życia katolickiego na ziemiach polskich i za granicą. Zamieszczano korespondencje z Wilna, Kijowa, Odessy, Krakowa, Lwowa, Poznania, Moskwy i Petersburga, a także z różnych krajów Europy i Ameryki. Szeroko uwzględniane były zagadnienia związane z wychowaniem religijnym, pracą społeczno-opiekuńczą, kulturą religijną, katolickim szkolnictwem. Poruszano kwestie dogmatyczne, apologetyczne, filozoficzne i społeczne. Zaznajamiano z postępem nauk teologicznych. Znalazły się tam również uwagi na temat innych kościołów chrześcijańskich (np. cerkwi prawosławnej).

Stałymi rubrykami w piśmie były: *Bibliografia* i *Ogłoszenia*, *Korespondencje*, *Z Tygodnia*, *Nowe książki*, *Przegląd Spraw Kościelnych*, *Więści ze Świata*, *Varia*, *Z prasy rosyjskiej*.

⁴ Czasopismo *Przegląd Katolicki* wychodziło w Warszawie w latach 1863-1915 i 1922-1939. Powstało w miejsce ukazującego się w latach 1841-1862 miesięcznika *Pamiętnik Religijno-Moralny*. Założycielem i pierwszym redaktorem był ks. Michał Nowodworski. Po połączeniu z pismem *Wiara* wydawcą i redaktorem został ks. Teofil Matuszewski, natomiast kierownikiem literackim ks. Jan Gnatowski. Zob. W. Wojdecki, *Z dziejów „Przeglądu Katolickiego” 1863-1939*, „Chrześcijaństan w świecie”, 1984, nr 127, s. 45.

⁵ J. Zdrada, *Łubieński Roger*, w: *Polski Słownik Biograficzny* (dalej: PSB), t. 18, Wrocław-Warszawa-Kraków 1973, s. 498; Z. Skwierczyński, *Łubieński Roger*, w: *Encyklopedia Katolicka* (dalej: EK), t. 11, Lublin 2006, s. 578-579.

⁶ K. Lewicki, *Gnatowski Jan*, EK, t. 8, s. 139-140.

⁷ Z tego powodu, uciekając przed carską policją musiał się na jakiś czas schronić w Austrii.

⁸ M. Banaszak, *Gnatowski Jan*, w: *Słownik polskich teologów katolickich* (dalej: SPTK), t. 1, red. H.E. Wyczawski, Warszawa 1981, s. 534-541.

⁹ R. Łubieński, *Od Redakcji*, „Wiara”, 1 (1906) s. 2.

¹⁰ Tamże, nr 4, s. 49-51.

Na łamach czasopisma publikowali nie tylko duchowni, ale i świeccy. Stale z nim współpracowali m.in.: Teodor Jeske-Choiński¹¹, o. Czesław Bogdalski¹², ks. Teofil Bzowski¹³, ks. Józef Herget¹⁴, ks. K. Jazdowski¹⁵, ks. Karol Niedziałkowski¹⁶, ks. Zygmunt Skarżyński¹⁷, ks. Stanisław Szabelski¹⁸.

Prenumeratę czasopisma w Krakowie przyjmowała Księgarnia Krzyżanowskiego, we Lwowie – Księgarnia Gubrynowicza i Schmidta, w Poznaniu – Księgarnia św. Wojciecha, w Wilnie – Księgarnia ks. J. Zawadzkiego, w Petersburgu – Księgarnia Polska, W Ameryce, Milwanke – Księgarnia M. Wiltziuse i Sp. Redakcja czasopisma i administracja mieściła się w Warszawie przy ulicy Szpitalnej 12. Pojedynczy numer pisma kosztował 15 kopiejek. Koszt ogłoszenia był zależny od ilości wierszy, przy czym za jeden wiersz liczono 20 kopiejek¹⁹.

Ważnym zadaniem czasopisma było propagowanie czytelnikom wartościowej lektury. Była ona prezentowana w stałych rubrykach pod tytułem: *Bibliografia*, *Ciekawa książka*, *Na obcych niwach*, *Nowe książki*, *Ogłoszenia*, *Wśród dzienników i czasopism*, *Wpływ literatury współczesnej*, *Z piśmiennictwa kościelnego*. W rubrykach tych omawiano krótko prezentowane książki. Natomiast pełniejsze omówienia, czy dłuższe recenzje konkretnych pozycji książkowych zamieszczano w osobnych artykułach, poruszających zagadnienia czytelnictwa. Były to np.: ks. Stanisława Szabelskiego *O podręcznikach szkolnych*²⁰ czy ks. Cezarego Pęcherskiego *Piśmiennictwo dla dzieci szkół wiejskich i miejskich*²¹.

¹¹ Teodor Jeske-Choiński (1854-1920), publicysta, krytyk, powieściopisarz. Zob. Z. Szweykowski, *Jeske-Choiński Teodor*, PSB, t. 2, s. 194-195.

¹² Czesław Ignacy Bogdalski (1853-1935), historyk, hagiograf, redaktor, w: H. Wyczawski, *Bogdalski Czesław Ignacy*, SPTK, t. 5, s. 141-147.

¹³ Teofil Bzowski (1873-1959), jezuita, publicysta, redaktor. Zob. L. Grzebień, *Bzowski Teofil*, SPTK, t. 5, s. 172-175; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*, oprac. L. Grzebień, Kraków 1996, s. 83.

¹⁴ *Józef Herget (1879-1958) doktor teologii*, w: E. Woyniłłowicz, *Wspomnienia, 1847-1928*, t. 1, red. J. Iwaszkiewicz, 1931; *Chyrowiaci: słownik biograficzny wychowanków Zakładu Naukowo-Wychowawczego OO. Jezuitów w Chyrowie, 1886-1939*, red. L. Grzebień, J. Kochanowicz, J. Niemiec, Kraków 2000, s. 184.

¹⁵ Zob. M. Radwan, *Kościół Katolicki w archiwach Departamentu Wyznań Obcych rosyjskiego MSW. Repertorium*, t. 7, Materiały do Dziejów Kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej i w Rosji, Lublin 2001, s. 39.

¹⁶ Karol Antoni Niedziałkowski (1846-1911), pseud. Antoni Rawicz, biskup łucki i żytomierski, apologeta, historyk Kościoła. Zob. B. Kumor, *Niedziałkowski Karol Antoni*, SPTK, t. 3, Warszawa 1982, s. 203-206; K.R. Prokop, *Sylwetki biskupów łuckich*, Biały Dunajec-Ostróg 2001, s. 191-194.

¹⁷ Zygmunt Józef Leopold Skarżyński (1865-1915), pisarz religijny, Zob. S. Konarski, *Skarżyński Zygmunt*, PSB, t. 38, Warszawa-Kraków 1997-1998, s. 86.

¹⁸ Stanisław Szabelski (1873-1955), ksiądz i działacz społeczny. Zob. D. Warzocha, *Szabelski Stanisław*, PSB, t. 46, s. 337-338; por. K. Lewalski, *Kościół rzymskokatolicki a władze carskie w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX wieku*, Gdańsk 2008, s. 96.

¹⁹ „Wiara”, 1 (1906) s. 1.

²⁰ S. Szabelski, *O podręcznikach szkolnych*, „Wiara”, 45 (1907) s. 721-723.

²¹ C. Pęcherski, *Piśmiennictwo dla dzieci szkół początkowych wiejskich i miejskich*, „Wiara”, 39 (1907) s. 619-621.

Wśród publicystów informujących o wydawanych nowościach znaleźli się m.in. Teodor Jeske-Choiński (1854-1920)²², Bruno Wincenty Korotyński (1873-1948)²³, ks. Marcin Szkopowski²⁴ oraz Jan Jeleński (jako Mrówka)²⁵. Pojawiły się także trudne do rozszyfrowania pseudonimy: Okszyć, Kade czy Ortodoks²⁶.

Celem naszego artykułu jest przybliżenie reklamowanych na łamach „Wiary” głównych tytułów książek i broszur. W sposób szczególny potraktowane zostały publikacje dotyczące wychowania dzieci i młodzieży, obyczajowości, zdrowia i ekonomii, zwracające uwagę na wartości patriotyczne i moralne, omawiające dzieje ojczyste i historię Kościoła katolickiego, wskazujące na wzorce osobowe, zawarte w żywotach świętych a także służące rozrywce (beletrystyka).

W dobie zaborów szczególnie ważna stała się sprawa właściwego wychowania kolejnych pokoleń Polaków. Nie mogli oni uczęszczać do polskich szkół, trzeba było zatem w rodzinnym domu uczyć ich polskości, patriotyzmu, szacunku do drugiego człowieka, solidarności społecznej. Rozwijanie kultury czytelniczej było jednym ze sposobów właściwego kształtowania osobowości młodego człowieka. Czytelnicy mogli się zapoznać z krytycznymi opiniami o najnowszych wydawnictwach. Przybliżano tytuły godne przeczytania i wskazywano te, które nie wartościowego nie wносиły²⁷.

Na początku XX wieku w kwestiach wychowawczych ścierały się liczne, często sobie przeciwstawne teorie naukowe i społeczne²⁸. Następstwem były trudno-

²² Teodor Jeske-Choiński publikował w *Ateneum, Nowinach, Przeglądzie Tygodniowym*. Pisał krytyki literackie i teatralne na łamach *Kuriera Warszawskiego, Niwy, Roli, Wieku, Gazety Lwowskiej*. Zob. Z. Szwejkowski, *Jeske-Choiński Teodor*, PSB, t. 11, Wrocław-Warszawa-Kraków 1964-1965, s. 194-195.

²³ Bruno Wincenty Korotyński pierwsze artykuły publikował w „Wiśle”. Miał zamiłowania ludoznawcze, co przełożyło się na współpracę ze „Słowem”. W 1904 roku związał się z „Kurierem Warszawskim”. Pisywał w „Bluszczu”, „Gazecie Warszawskiej”, „Kronice Rodzinnej”, „Ateneum”. Zob. St. Herbst, *Korotyński Bruno Wincenty*, PSB, t. 14, Wrocław-Warszawa-Kraków 1968-1969, s. 99-100.

²⁴ Marcin Szkopowski (1870-1944), ksiądz, działacz społeczny i samorządowy, publicysta. Zob. A. Barzycka-Paździor, *Szkopowski Marcin*, PSB, t. 48, Wrocław-Kraków 2012, s. 327-329.

²⁵ Jan Jeleński (1845-1909), publicysta, redaktor antysemitki *Roli*. Zob. W.E. Rabowicz, *Jeleński Jan*, PSB, t. 11, Wrocław-Warszawa-Kraków 1964-1965, s. 142.

²⁶ Nie występują w dostępnych słownikach pseudonimów i kryptonimów, zob. np. A. Bar, *Słownik pseudonimów i kryptonimów pisarzy polskich oraz Polski dotyczących*, t. 1-3, Kraków 1936-1938; *Słownik pseudonimów piarży polskich, XV w. – 1970*, t. 1-4, red. E. Jankowski, Wrocław 1994-1996.

²⁷ R. Bednarz-Grzybek, *Emancypantka i patriotka. Wizerunek kobiety na łamach czasopism Królestwa Polskiego przełomu XIX i XX wieku*, Lublin 2010, s. 228; też, *Co czytać? Jak czytać? O książce dziecięcej w czasopiśmie kobiecych Królestwa Polskiego przełomu XIX i XX wieku*, w: *Rodzina i szkoła. Między współpracą a współzawodnictwem*, red. Barbara Lulek, Krosno 2012, s. 25-58.

²⁸ Refleksja pedagogiczna tego okresu kształtowała się w orbicie koncepcji filozoficznych – pragmatyzmu, personalizmu, kantyizmu, teorii psychologicznych i socjologicznych. Pojawiły się nowe nurty w wychowaniu: naturalizm pedagogiczny, socjologizm pedagogiczny i kulturalizm pedagogiczny. Więcej na ten temat. Zob. L. Chmaj, *Prądy i kierunki w pedagogice XX wieku*, Warsza-

ści edukacyjne, zarozumiałość młodych, pogarda wobec prostych a koniecznych zajęć. Widoczny był upadek wiary i wartości chrześcijańskich a także szukanie sposobów do ominięcia zasad zawartych w Dekalogu²⁹.

Jednym z problemów, którym próbowano stawić czoła, były szerzące się wśród młodzieży kradzieże. W pismach codziennych i periodycznych wskazywano na obraz nędzy moralnej i materialnej w polskich domach, co prowadziło na drogę występku i zbrodni. Na łamach „Wiary”³⁰ przybliżono publikację pt. *Kradzieże nieletnich w Krakowie*³¹, autorstwa jezuita ks. Karola Krokoszyńskiego (1874-1948), socjologa i popularyzatora teologii³². Dążył w niej do odkrycia genezy zła i poszukiwał skutecznych środków zaradczych³³. Badania, które przeprowadził, objęły dziewczęta i chłopców do 18 roku życia, pochodzących z Krakowa i okolic³⁴. Wskazał, że źródłem przestępstw jest w dużej mierze ubóstwo materialne i brak właściwej opieki ze strony rodziców. Dotychczasowe środki zapobiegawcze uznał za niedostateczne. Postulował powołanie instytucji wychowawczych dla dzieci z nieprawego łoża i sierot, internatów rzemieślniczych oraz domów przymusowej pracy dla nieletnich przestępców³⁵. Zwrócił uwagę, że Kościół już posiada placówkę o podobnym charakterze, w postaci domów wychowawczych, prowadzonych przez salezjanów³⁶.

Trudne położenie polityczne polskiego społeczeństwa pod zaborami, brak katolickiej i narodowej szkoły, utrudniały wychowanie w duchu polskości. W takich warunkach niezwykle istotne było zadanie katechety, kształtującego postawy religijne i moralne dzieci. Wykonywał je z powodzeniem profesor lwowski, ks. Feliks Leliwa Józefowicz (1850- ?)³⁷. Owoc swojego trudu wyłożył w prezentowanych na szpaltach pisma³⁸ *Egzortach niedzielnych dla kształcącej się młodzieży*³⁹;

wa 1962; B. Śliwerski, *Współczesne teorie i nurty wychowania*, Kraków 2001; K. Sośnicki, *Rozwój pedagogiki zachodniej na przełomie XIX i XX wieku*, Warszawa 1967.

²⁹ J. Bleszyński, *Dla dobra młodzieży. (Z powodu wydawnictw ks. Feliksa Leliwy Józefowicza)*, „Wiara”, 5 (1908) s. 72.

³⁰ *Bibliografia*, „Wiara”, 25 (1907) s. 406

³¹ K. Krokoszyński, *Kradzieże nieletnich w Krakowie w r. 1904. Studium Statystyczno-społeczne*, Kraków 1905.

³² L. Grzebień, *Krokoszyński Karol*, SPTK, t. 6, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 209-210.

³³ *Bibliografia*, „Wiara”, 25 (1907) s. 406.

³⁴ Tamże, s. 408.

³⁵ Tamże, nr 26, s. 421-423.

³⁶ O działalności salezjanów zob. M. Woś, *Salezjański system wychowania a socjologia wychowania Floriana Znanieckiego*, „Seminare”, 21 (2005) s. 531-546; J. Gocko, *Działalność Zgromadzenia Salezjańskiego na płaszczyźnie wychowania ku wartościom moralnym i społecznym*, „Annales. Etyka w Życiu Gospodarczym”, 13 (2010) nr 1, s. 35-39.

³⁷ Feliks Leliwa Józefowicz (1850-?). Zob. *Bibliografia Polska XIX Stulecia*, t. 16, cz. 1, wyd. 2, Kraków 1991; J. Kostecki, M. Rowicka, *Granice wolności słowa w zaborze rosyjskim w latach 1865-1904: wykaz publikacji polskojęzycznych zakwestionowanych oraz dopuszczonych do obiegu przez carską cenzurę zagraniczną*, t. 2, Warszawa 2006, s. 510.

³⁸ Bleszyński, *Dla dobra młodzieży*, s. 72; *Ogłoszenia*, „Wiara”, 13 (1908) s. 208.

³⁹ F. Leliwa Józefowicz, *Egzorty niedzielne do kształcącej się młodzieży*, t. 1-2, Lwów 1899.

*Egzortach rekolekcyjnych i pasyjnych dla kształcącej się młodzieży*⁴⁰; *Roczniku egzort niedzielnych ks. Edwarda Waschitza do młodzieży szkół niższych*⁴¹; *Egzortach do młodzieży szkolnej. (Adwentowe, świąteczne i pasyjne)*⁴²; *Egzorty i przemówienia przygodne do młodzieży szkolnej*⁴³. Książki te miały służyć młodym duchownym jako pomoc katechetyczna. Zawierały cenne wskazówki dotyczące codziennej pracy duszpasterskiej w parafii⁴⁴. Z kolei *Egzorty i przemówienia przygodne*, są tomikiem, obejmującym 43 homilie na temat bojaźni Bożej i ufności, posłuszeństwa, obowiązku pracy i potępienia lenistwa, uznania dla pilności i przykładowego zachowania. Znalazły się w nim przestrogi dla abiturientów przed niebezpieczeństwami życia oraz wskazówki jak spędzać czas wolny podczas wakacji. Wszystkie publikacje ks. Józefowicza cieszyły się bardzo dużą popularnością. Błęszyński wspomina na łamach „Wiary”, że tomik egzort adwentowych, świątecznych i pasyjnych, wydany w 1895 roku, ze względu na brak na rynku podobnych publikacji, natychmiast wykupiono w Galicji⁴⁵.

Czasu wolnego i kształtowania właściwej kultury odpoczynku na świeżym powietrzu oraz szacunku dla przyrody dotyczyły także *Opowiadania przyrodnicze*⁴⁶ autorstwa Jadwigi Chrząszczewskiej (1870-1935) i Wandy Huberkantówny (1871-1930), omawiane w tygodniku z 1907 roku (nr 45)⁴⁷.

Za niezwykle istotną sprawę publiczności „Wiary” uznali reklamę książek, przeznaczonych dla kobiet. Miały być one szczególnie pomocne nie tylko w prowadzeniu gospodarstwa domowego, ale przede wszystkim w kwestiach wychowawczych. Zwócono uwagę na książkę publicysty i hebraisty Augustyna Jaskulskiego (1841-1906)⁴⁸ pt. *O wychowaniu. Nauki dla matek chrześcijańskich*⁴⁹. Jej autor brał udział w walce z pruskim Kulturkampfem, widząc w nim dyskryminację w dziedzinie polskiej oświaty i życia religijnego. Zajmował się sprawą wychowania wyznaniowego dzieci i młodzieży, poruszał zagadnienia związane z rodziną. Wbrew postępowym tendencjom emancypacyjnym, rolę kobiety widział przede wszystkim w kształtowaniu ogniska domowego. Podkreślał jak wielki jest jej udział w wychowaniu dzieci i młodzieży⁵⁰.

Redakcji czasopisma nie były obce zagadnienia kształtowania charakteru młodych Polaków. Postulowano, aby wyrabiać w nich odpowiedzialność, stałość

⁴⁰ Tenże, *Egzorty rekolekcyjne i pasyjne do kształcącej się młodzieży*, Lwów 1901.

⁴¹ Tenże, *Rocznik egzort niedzielnych (ks. Edwarda Waschitza) do młodzieży szkół niższych*, Lwów 1906.

⁴² Tenże, *Egzorty do młodzieży szkolnej (adwentowe, świąteczne, pasyjne)*, Lwów 1895.

⁴³ Tenże, *Egzorty i przemówienia przygodne do młodzieży szkolnej*, Lwów 1907.

⁴⁴ Błęszyński, *Dla dobra młodzieży*, s. 73.

⁴⁵ Tamże, s. 72.

⁴⁶ J. Chrząszczewska, W. Huberkantówna, *Opowiadania Przyrodnicze. I. Staw*, Warszawa 1907.

⁴⁷ *Bibliografia*, „Wiara”, 45 (1907) s. 727.

⁴⁸ M. Witkowski, *Jaskulski Augustyn*, PSB, t. 11, Wrocław-Warszawa-Kraków 1964-1965, s. 66.

⁴⁹ A. Jaskulski, *O wychowaniu. Nauki dla matek chrześcijańskich, z papierów pośmiertnych* zebrał S. Okoniewski, Poznań 1909.

⁵⁰ *Nowe książki*, „Wiara”, 18 (1909) s. 287.

w poglądach i uczuciach, honor i sumienność, pamięć o własnej tożsamości. Nie przypadkiem zatem reklamowano książkę ks. Jana Ciemniewskiego (1866-1947)⁵¹, dotyczącą charakteru (*Poznanie i kształcenie charakteru*)⁵². Duży nacisk położono w niej na wychowanie religijne⁵³. Autor wskazał na przeszkody we właściwym ukształtowaniu osobowości: brak refleksji i głębszego zastanowienia nad własnym postępowaniem, niedostatek miłości chrześcijańskiej, trudności materialne, nędza społeczna. Jego zdaniem głównymi czynnikami mogącymi urobić charakter we właściwy sposób były praca, moralność i wiedza. Ubolewał natomiast nad spadkiem religijności, główną winą za tę sytuację obarczając duchowieństwo. W jego opinii: „[...] Kościół rzec się musi misji nauczania i prowadzenia nowożytnych społeczeństw, albo musi przystosować się do ich pojęć, kultury, poglądów i dzisiejszego sposobu wyrażania myśli”⁵⁴. Zauważył fakt ubóstwa duchowej sfery w zestawieniu z kultem intelektu, talentów, bogactw materialnych. Występował przeciwko podwójnej moralności. Redakcja „Wiary”, opisując jego dzieło, skrytykowała jednak chaotyczność przedstawionych przez niego treści⁵⁵.

Pisano również o wydaniu dziełka *W pogoni za prawdą*⁵⁶, autorstwa jezuita, polemisty i profesora prawa kanonicznego Aleksandra Mohla (1864-1913)⁵⁷. Miało ono stanowić przystępną pogawędkę dla młodzieży o najważniejszych kwestiach życiowych, powiązanych z zagadnieniami wiary. Autor podkreślał wpływ katechizmu na wychowanie i konieczność odwoływania się do niego w codziennym postępowaniu. Używając go w sposób prosty można najłatwiej w kwestiach spornych określić, co jest prawdą a co tylko jej pozorem⁵⁸.

W czasopiśmie „Wiara” silnie podkreślano jak ważnym czynnikiem wychowawczym są wydawnictwa, przeznaczone specjalnie dla młodzieży, zwłaszcza podręczniki i inne pomoce szkolne⁵⁹. To z nich młodzi ludzie czerpali wiedzę i pogląd na świat⁶⁰. Włączenie do użytku danego podręcznika było zazwyczaj uzależnione od woli nauczyciela lub kierownika szkoły. Świadczyło zatem o ich poglądach i wiedzy. Zdarzało się jednak, że wprowadzano do użytku książki, które były najłatwiej dostępne, często bez żadnej ich kontroli. Publicyści postulowali, by rodzice i wychowawcy baczniej się temu przyglądali, starając się wyeliminować druki szkodliwe, zawierające destruktywne poglądy, narzucające antykatolickie zapatrywania⁶¹.

⁵¹ L. Grzebień, *Ciemniewski Jan*, SPTK, t. 5, Warszawa 1983, s. 225-227.

⁵² J. Ciemniewski, *Poznanie i kształcenie charakteru*, t. 1-2, Lwów-Poznań 1903-1907. Zob. *Bibliografia*, „Wiara”, 18 (1907) s. 287-288.

⁵³ *Bibliografia*, „Wiara”, 18 (1907) s. 287-288.

⁵⁴ Tamże, s. 287.

⁵⁵ Tamże, s. 287-288.

⁵⁶ A. Mohl, *W pogoni za prawdą. Listy do akademika pożyteczne dla pań, słuchaczek wyższych kursów*, cz. 1-4, Poznań 1907-1908; Zob. Sz-i., *Na obcych niwach*, „Wiara”, 40 (1908) s. 629-635.

⁵⁷ Aleksander Mohl (1864-1913), ksiądz, pisarz kościelny i etnograf, jezuita; jeden z założycieli czasopisma katechetyczno-apologetycznego *W obronie prawdy*. Zob. L. Grzebień, *Mohl Aleksander*, SPTK, t. 3, Warszawa 1982, s. 153-155.

⁵⁸ A. Mohl, *W pogoni za prawdą*, Poznań 1909 (wyd. 2) s. 7-9.

⁵⁹ Ortodoks, *Z podręczników szkolnych*, „Wiara”, 52 (1907) s. 832-833.

⁶⁰ Tamże, s. 832.

⁶¹ Tamże.

Uznając wagę nauki języków obcych, na łamach „Wiary” informowano o sprzedaży w księgarniach pedagogicznych podręczników Plato von Reussnera *Samouczek: polsko-niemiecki*⁶²; *Samouczek polsko-francuski*⁶³ oraz *Samouczek polsko-ruski*⁶⁴. Ukazano te publikacje jako pomocne w szybkiej nauce języków obcych, nawet bez pomocy nauczyciela⁶⁵.

Wśród pozytywnie ocenionych podręczników szkolnych znalazł się *Katechizm dla małych dzieci* pióra ks. Michała Godlewskiego⁶⁶ oraz *Moja pierwsza książeczka* Jadwigi Chrzęszczewskiej i Jadwigi Warnkówny⁶⁷. Obydwie zasługiwały, zdaniem publicystów „Wiary”, na rozpowszechnienie wśród młodych czytelników i były zatwierdzone do użytku szkolnego przez Warszawski Okręg Naukowy⁶⁸.

Nakładem Towarzystwa „Wydawnictwo Podręczników Szkolnych” ukazały się: *Geometria Elementarna*, opracowana przez nauczyciela matematyki Jana Pióro⁶⁹, *Zbiór zadań algebraicznych*, zebrany przez Romualda Cieślewskiego⁷⁰ i *Początkowa nauka arytmetyki w układzie metodycznym* Heleny Stattlerówny⁷¹, wreszcie *Zbiór zadań arytmetycznych z krótkimi wskazówkami metodycznymi* Anny Rudnickiej⁷². Wszystkie były omawiane na łamach *Wiary*⁷³.

Wiele miejsca poświęcono selekcji książek dla najmłodszych. Zdawano sobie sprawę z faktu, że dzieci ze środowisk włościańskich, drobnomieszczańskich, robotniczych czy rzemieślniczych były zaniedbane wychowawczo, gdy tymczasem młodzież średnich zakładów naukowych posiadała już swoje biblioteki, czytelnie, związki kulturalno-etyczne, a nawet pisma periodyczne. Dla niej tworzono towarzystwa opieki, dyskutowano nad możliwościami kształcenia na odpowiednim poziomie. Nawoływano więc do zapewnienia odpowiednich warunków materialnych, niezbędnych dla prawidłowego zdobywania wiedzy. Dzieci z warstw najmniej wychowywały się pod staranniejszą opieką. Dla nich przeznaczono

⁶² Plato von Reussner, *Języków obcych w szkole i domu bez nauczyciela z objaśnieniem wymowy i kluczem pod tytułem Samouczek: polsko-niemiecki: najlepsza metoda do nauczenia się czytać, pisać i rozmawiać po niemiecku w trzech miesiącach, bez pomocy lub z pomocą nauczyciela: kurs drugi*, Warszawa 1904 (wyd.11).

⁶³ Tamże.

⁶⁴ Tamże.

⁶⁵ *Ogłoszenia*, „Wiara”, 2 (1909) s. 32.

⁶⁶ M. Godlewski, *Katechizm dla małych dzieci*, Warszawa 1909.

⁶⁷ J. Chrzęszczewska, J. Warnkówna, *Moja pierwsza książeczka. Wierszyki, powiastki i opowiadania różnej treści*, Warszawa 1903.

⁶⁸ Ks. M. Szkopowski, *Nowe książki*, „Wiara”, 28 (1909) s. 443-444; 21 (1909) s. 335.

⁶⁹ J. Pióro, *Geometria elementarna*, Warszawa 1908. Zob. A. Łaparewicz, *Pióro Jan*, „Książka”, 2 (1908) s. 50-51.

⁷⁰ R. Cieślewski, *Zbiór zadań algebraicznych dla szkół męskich i żeńskich*, cz. 1, Warszawa 1907.

⁷¹ H. Stattlerówna, *Początkowa nauka arytmetyki w układzie metodycznym*, Warszawa 1907 (wyd. 2).

⁷² A. Rudnicka, *Zbiór zadań arytmetycznych z krótkimi wskazówkami metodycznym. Rok drugi*, Warszawa 1907.

⁷³ *Bibliografia*, „Wiara”, 39 (1907) s. 631; 45 (1907) s. 727.

specjalne wydawnictwa w wytwornej szacie graficznej⁷⁴. Gorzej wyglądała sytuacja dzieci z biednych rodzin, uczniów szkół elementarnych. Były one niemal pozbawione możliwości korzystania z literatury dziecięcej. Dzieci uboższe nie posiadały także własnego pisemka, mówiącego o ich problemach. Istniejące czasopisma młodzieżowe z dodatkami dla dzieci nie spełniały swojej roli i nie cieszyły się zbyt dużą popularnością u najmłodszych. Stąd postulat odpowiedniej lektury dla dzieci szkół elementarnych oraz wydawania periodyku, specjalnie dla nich przeznaczonego. W „Wiery” proponowano założenie czasopisma o charakterze katolickim. Ks. Cezary Pęcherski zalecał, aby znalazł się w nim dział *Korespondencje*, w którym młodzi czytelnicy mogliby wymieniać się swoimi poglądami i wrażeniami⁷⁵. Istotną była uwaga, że dla najmłodszych pisać powinni utalentowani pisarze, znający doskonale „duszę dziecięcą”⁷⁶. W piśmiennictwie dziecięcym winny dominować opowiadania i powiastki, mogące przykuć uwagę młodego czytelnika⁷⁷. Dzieci miały w nich odnaleźć ideał piękna moralnego, szlachetność, sprawiedliwość, miłosierdzie i czystość obyczajów. Dzięki odpowiedniej lekturze można było niwelować niektóre wady charakteru, dokonywać przemyśleń nad postępowaniem swoim i innych.

Publicyści „Wiary” uznali za niezwykle ważne próby przybliżenia młodym Polakom dziejów ojczyzny. Wspomnieli m.in. o wydanych nakładem Księgarni Warszawskiej Wacława Wodzyńskiego wizerunkach polskich królów, wykonanych przez zakład fotochemigraficzny B. Wierzbickiego i S-ki. Miały one kształt wielkiego arkusza, a pod portretem każdego władcy został umieszczony krótki opis jego panowania⁷⁸.

Ponadto pisano o jasności wykładu, jaką odznaczały się dzieła historyka literatury prof. Józefa Kallenbacha (1861-1929)⁷⁹. Należał on do zorganizowanej przez Stanisława Smolkę ekspedycji naukowej badającej zasoby archiwów watykańskich. Tematem jego badań była przede wszystkim twórczość wieszczów narodowych Adama Mickiewicza, Juliusza Słowackiego i Zygmunta Krasińskiego⁸⁰. W 1904 roku wydał dwutomową monografię *Zygmunt Krasiński. Życie i twórczość lat młodych (1812-1838)*⁸¹, omawianą szczegółowo na łamach *Wiary*⁸². Wspomniano tam również zbiór studiów *Czasy i ludzie*⁸³.

⁷⁴ Ks. Cezary Pęcherski, *Piśmiennictwo dla dzieci szkół początkowych wiejskich i miejskich (Referat, wygłoszony na pierwszym zjeździe katolickich pisarzy i dziennikarzy, w Warszawie)*, „Wiara”, 39 (1907) s. 619.

⁷⁵ Tamże.

⁷⁶ Tamże, s. 620.

⁷⁷ Tamże, s. 621.

⁷⁸ *Bibliografia*, „Wiara” 1907, nr 39, s. 631.

⁷⁹ J. Szytkowski, *Kallenbach Józef*, PSB, t. 11, Wrocław-Warszawa-Kraków 1964-1965 s. 491-493.

⁸⁰ A. Polakowska, *Kallenbach Józef*, w: *Dawni Pisarze Polscy od początków piśmiennictwa do Młodej Polski*, t. 2, Warszawa 2001, s. 72-74.

⁸¹ Tenże, *Zygmunt Krasiński. Życie i twórczość lat młodych (1812-1938)*, Lwów 1904, t. 1-2.

⁸² Okszyk, *Na własnym zagonie*, „Wiara”, 16 (1909) s. 242-246.

⁸³ J. Kallenbach, *Czasy i ludzie*, Warszawa 1905.

Jedną z książek ocenionych w periodyku negatywnie, były *Czytania historyczne*, przeznaczone dla dorastającej młodzieży, zebrane i ułożone przez Helenę Witkowską (1870-1938) i Marcelinę Kulikowską (1872-1910)⁸⁴. Był to zbiór fragmentów ze studiów i monografii historycznych, przedstawiający epokę piastowską, jagiellońską oraz czasy królów elekcyjnych. Pominięto jednak z niego informacje dotyczące istotnego wpływu kulturowego Kościoła katolickiego na Polskę. Na przykład usunięto wiadomość o religijnym charakterze cechów, natomiast w rozdziale *O Żydach w Polsce* „owocem reakcji” nazwana została uchwała Synodu w Budzie (1279)⁸⁵.

Chcąc ustrzec czytelników przed wyborem nieodpowiedniej lektury, pisano o fatalnym wpływie moralnym literatury sensacyjnej i brukowej. Jej autorów nazywano karierowiczami goniącymi za pieniądzem bez względu na środki i skutki. Na łamach „Wiary”⁸⁶ informowano o studium na ten temat, autorstwa krytyka literackiego Antoniego Mazanowskiego (1858-1916)⁸⁷, zatytułowanym *O wychowawczym wpływie nowej literatury* i opublikowanym w dwutygodniku wileńskim *Słowo i Czyn*. Zwrócił on uwagę na literackie wynoszenie szatana nad Boga, przewijające się w utworach wielu współczesnych poetów. Podkreślał, że współczesna literatura zawiera pierwiastek pornografii, której wpływ na młodzież mógł być gorszący. Pisał także o zaniku uczuć religijnych, o obecnym uczuciu zwątpienia, niechęci do życia, przekonaniu o bezowocności cierpienia, o braku cierpliwości do znoszenia bólu, czego skutkiem były neurasteniczne samobójstwa⁸⁸.

W kształtowaniu osobowości dzieci i młodzieży ważną rolę odgrywało wychowanie religijne. Nie dziwi, że na łamach czasopisma „Wiara” prezentowano liczne książki o takiej tematyce. Ksiądz Wilhelm Wagner, katecheta zakładu dla głuchoniemych we Lwowie, wypełnił lukę w dziale literatury kościelnej, mającej na celu przygotowanie dzieci do przyjmowania Ciała Chrystusowego. Jego dzieło *Przygotowanie do pierwszej Komunii świętej*⁸⁹, było doskonale opracowane pod względem dogmatycznym, liturgicznym i ascetycznym. Redakcja czasopisma, mając na uwadze matki samodzielnie przygotowujące dzieci do sakramentów świętych, polecała je jako napisane w przystępny sposób⁹⁰.

Wśród zachwalanych dzieł religijnych znalazły się również: książki do nabo-

⁸⁴ H. Witkowska, M. Kulikowska, *Czytania historyczne*, cz. 1-3, Warszawa 1907-1908.

⁸⁵ Ortodoks, *Z podręczników szkolnych*, „Wiara”, 52 (1907) s. 832.

⁸⁶ *Wśród dzienników i czasopism. Wpływ literatury współczesnej*, „Wiara”, 44 (1909) s. 700-701.

⁸⁷ Antoni Mazanowski (1858-1916), polski historyk, pedagog, profesor gimnazjów w Krakowie i Podgórzu, wykładowca Kursów A. Baranieckiego. Zob. *Śp. Antoni Mazanowski*, w: *Sprawozdanie trzydzieste czwarte Dyrekcyi C.K. Gimnazjum III. w Krakowie za rok szkolny 1916/17*, Kraków 1917; A. Polanowska, *Mazanowski Antoni*, w: *Dawni pisarze polscy. Od początków piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny i bibliograficzny*, Warszawa 2001, s. 438-439; *Bibliografia literatury polskiej*. Nowy Korbut. *Literatura Pozytywizmu i Młodej Polski*, oprac. Z. Szweykowski, J. Maciejewski, Warszawa 1978, t. 15, s. 45-48.

⁸⁸ Tamże, s. 700.

⁸⁹ W. Wagner, *Przygotowanie do pierwszej Komunii świętej*, Lwów 1907.

⁹⁰ *Bibliografia*, „Wiara”, 22 (1907) s. 348-349.

zeństwa⁹¹, publikacje o znaczeniu religii w życiu narodowym⁹² (np. autorstwa Lutosałwskiego)⁹³, ułatwiające rozumienie Biblii⁹⁴ (np. *Złota Biblia Klasyków*⁹⁵, czy *Wstęp ogólny historyczno-krytyczny do Pisma świętego*⁹⁶), dotyczące życia religijnego, stosunków rodzinnych, obowiązków matki⁹⁷. Uwagę zgłębiających życie religijne zwrócono na opracowanie księdza Ignacego Mioduszeńskiego⁹⁸. Przywoływano takie tytuły jak: *Podręczna Encyklopedia kościelna*⁹⁹ czy „*Postylla mniejsza*” Jakuba Wujka, w opracowaniu Apolinarego Kwiecińskiego¹⁰⁰.

Czytelnicy uzyskali informację o ukazaniu się w 1909 roku setnego tomu serii *Biblioteki Dzieł Chrześcijańskich*. Podnoszono zasługi wydawcy i redaktora ks. Zygmunta Chełmickiego (1851-1922)¹⁰¹, nadmieniając także o nadaniu mu przez Akademię Duchowną w Petersburgu tytułu doktora *honoris causa*¹⁰². Celem *Biblioteki*, której tom pierwszy ukazał się w 1901 roku, było wydawanie książek o treści religijnej bądź świeckiej, związanej jednak z obroną zasad wiary. W serii tej ukazała się m.in. *Historia powszechna Kościoła katolickiego*¹⁰³, autorstwa niemieckiego historyka Kościoła i kanonisty, długoletniego profesora na uniwersytecie w Würzburgu, Josepha Hergenröthera (1824-1890)¹⁰⁴. Temu, kto chciał się zapoznać z całokształtem myśli katolickiej w zakresie etyki, systemów filozoficznych, religijnych czy społecznych polecano cenione w świecie katolickim dzieło jezuita ks. Wiktora Cathreina (1845-1931) *Filozofia moralności*¹⁰⁵, w tłumaczeniu Walerego Gostomskiego¹⁰⁶. Dzieło i naukę ojców Kościoła przybliżał *Zarys pa-*

⁹¹ *Książka Misyjna zawierająca modlitwy i nauki najstosowniejsze, aby sobie zapewnić zbawienie*, Mościska 1894. Zob. *Ogłoszenia*, „Wiara”, 52 (1907) s. 839

⁹² Zob. *Nowe książki*, „Wiara”, 16 (1909) s. 255.

⁹³ W. Lutosałwski, *Religia w życiu narodowym*, Warszawa 1909 (Odbitka ze styczniowego i lutowego zeszytu *Przeglądu Narodowego*).

⁹⁴ Zob. Ks. M. Szkopowski, *Na własnym zagonie*, „Wiara”, 32 (1909) s. 482-483.

⁹⁵ *Złota Biblia Klasyków. Dzieje objawienia Boskiego w Starym i Nowym Zakonie*, spolszczył Z. Chełmicki, Wiedeń 1899.

⁹⁶ A. Szlagowski, *Wstęp ogólny historyczno-krytyczny do Pisma Świętego*, Warszawa 1907.

⁹⁷ Zob. *Ogłoszenia*, „Wiara”, 47 (1907) s. 760.

⁹⁸ *Praktyczne objaśnienia zasad wiary i obowiązków moralnych*, oprac. ks. I. Mioduszeński, Warszawa 1907. Zob. *Bibliografia*, „Wiara”, 45 (1907) s. 727.

⁹⁹ *Podręczna Encyklopedia kościelna*, oprac. pod kier. ks. S. Galla [et al.], Warszawa 1904-1916. Zob. *Nowe książki*, „Wiara”, 12 (1909) s. 191.

¹⁰⁰ J. Wujek, *Postylla mniejsza to jest krótkie kazania albo wykłady św. Ewangelii na każdą niedzielę i na każde święto wedle nauki samej prawdziwej Kościoła św. Powszechnego dla ubogich kapłanów i gospodarzów i pospolitego człowieka teraz znowu z pilnością napisana*, tekst poprawił i wydał ks. A. Kwieciński, Warszawa 1909. Zob. *Nowe książki*, „Wiara”, 12 (1909) s. 191.

¹⁰¹ Zygmunt Chełmicki (1851-1922), ksiądz, literat, publicysta, działacz społeczny. Zob. M. Godlewski, *Chełmicki Zygmunt*, PSB, t. 3, Kraków 1937, s. 277-278.

¹⁰² Ks. Szkopowski, *Na własnym zagonie*, „Wiara”, 30 (1909) s. 466-470.

¹⁰³ J. Hergenröther, *Historia powszechna Kościoła Katolickiego*, t. 1-18, Warszawa 1901-1905.

¹⁰⁴ Szkopowski, *Na własnym zagonie*, s. 467.

¹⁰⁵ V. Cathrein, *Filozofia moralna (filozofia moralności)*. Wykład naukowy porządku moralnego i prawnego, cz. 1-2, Warszawa 1904, s. 38-39.

¹⁰⁶ Szkopowski, *Na własnym zagonie*, s. 470.

trologii ze szczególnym uwzględnieniem historii dogmatów¹⁰⁷, w przekładzie ks. Jana Kantego Gajkowskiego (1866-1919)¹⁰⁸.

Nie zabrakło również reklamy tytułów dotyczących przejawów życia religijnego. Jedną z książek dotyczących tego zagadnienia była *Histoire comparec des religions paiennes et de la religion juwe*, pióra profesora uniwersytetu w Bordeaux Albera Dufourcq'a (1872-1952)¹⁰⁹. Niniejsza książka mogła służyć jako podręcznik dla osób, pragnących zgłębiać literaturę przedmiotu. Publicyści zarzucali jednak autorowi, że obszerny materiał nie został należycie opracowany¹¹⁰.

Popularyzowano też książki nawiązujące do ważnych faktów z dziejów Kościoła katolickiego. Przywołano na przykład dzieło metropolity gnieźnieńskiego i poznańskiego, historyka Kościoła, ks. arcybiskupa Edwarda Likowskiego (1836-1915), dotyczące Unii brzeskiej¹¹¹. Była to pierwsza monografia na ten temat od czasów wydania przez ks. Piotra Skargę opisu synodu brzeskiego z 1596 roku¹¹². Studia zostały przeprowadzone na podstawie różnych źródeł, między innymi archiwaliów watykańskich. Dzięki temu powstało dzieło docenione przez krytyków¹¹³.

Jako wartościową zalecano książkę ks. Tadeusza Gromnickiego (1851-1939)¹¹⁴, zatytułowaną *Świętopietrze w Polsce*¹¹⁵. Jej autor dogłębnie przestudował literaturę dotyczącą tego przedmiotu, wykorzystując źródła drukowane i archiwalia¹¹⁶.

Reklamowano *Monastyrskije tiurmy w borbe s siektanstwom* Aleksandra Prugawina¹¹⁷. Czytelnik mógł się z tej książki dowiedzieć się, iż do tzw. „monasterskich więzień” wtrącano za różne przewinienia, obok „zdrożnych księży” i zakonników, także ludzi chorych umysłowo, którzy nieleczeni pozostawali tam aż do śmierci¹¹⁸. Tego rodzaju więzienia mieściły się najczęściej w budynkach po skasowanych przez władze klasztorach (stad ich nazwa)¹¹⁹. Autor przytoczył przykłady,

¹⁰⁷ G. Rauschen, *Zarys patrologii. Ze szczególnym uwzględnieniem dogmatów*, przekł. ks. J. Gajkowski, Warszawa 1904. Zob. Ks. M. Szkopowski *Na własnym zagonie*, „Wiara”, 32 (1909) s. 483.

¹⁰⁸ Jan Kanty Gajkowski, (1866-1919), literat, historyk, prałat kapituły sandomierskiej. Zob. *Ks. Jan Kanty Gajkowski (1866-1919). Kapłan-pisarz-społecznik. Materiały z sesji Sandomierz, 22 października 1999 r.*, red. K. Burka, Sandomierz 2000, s. 11.

¹⁰⁹ A. Dufourcq, *Histoire comparec des religions paiennes et de la religion juwe*, Paryż 1908.

¹¹⁰ *Z piśmiennictwa kościelnego*, „Wiara”, 48 (1909) s. 758, 758-761.

¹¹¹ E. Likowski, *Unia brzeska r. 1596*, Warszawa 1907; O Likowskim zob. B. Kumor, *Likowski Edward*, SPTK, t. 2, Warszawa 1982, s. 525-527.

¹¹² P. Skarga, *Synod Brzeski*, W Krakowie 1597.

¹¹³ Ks. M. Szkopowski, *Na własnym zagonie*, „Wiara”, 30 (1909) s. 468.

¹¹⁴ Tadeusz Gromnicki (1851-1939), historyk kościoła, profesor teologii UJ. Zob. J. Krzemieniecki, *Tadeusz Gromnicki*, PSB, t. 8, Wrocław-Kraków-Warszawa 1959-1960, s. 633.

¹¹⁵ T. Gromnicki, *Świętopietrze w Polsce*, Kraków 1908.

¹¹⁶ Okszyć, *Na własnym zagonie*, „Wiara”, 39 (1909) s. 610.

¹¹⁷ A.S. Prugawin, *Monastyrskije tiurmy w borbie s siektanstwom*, Moskwa 1905.

¹¹⁸ Kade, *Ciekawa książka*, „Wiara”, 4 (1908) s. 54-55.

¹¹⁹ Szerzej na ten temat K. Warda, *Biblioteka Instytutu Księży Zdrożnych na Łysej Górze*, „Kieleckie Studia Bibliologiczne”, 4 (1998) s. 41-41; W. Wójcik, *Domy demerytów w Królestwie Polskim (1836-1885)*, „Prawo Kanoniczne”, 3/4 (1981) s. 225-255.

wskazujące, jak łatwo było tam trafić, często bez sądu, nawet bez śledztwa. Podał przykład kapłana Herasima Cwietkova, którego na mocy rozkazu Synodu w 1901 roku wtrącono do suzdalskiego monasteru za poglądy niezgodne z powszechnie panującymi wśród duchowieństwa prawosławnego¹²⁰. Opisał trudne warunki więźniów, zwrócił m.in. uwagę na niedostateczne posiłki¹²¹.

Na początku XX wieku pojawiło się szereg dzieł traktujących o inkwizycji ze stanowiska historycznego i prawniczego. Kwestią tą zajmowano się głównie we Francji¹²². W czasopiśmie „Wiara” polecano na przykład Elphège Vacandarda¹²³ i Celestina Douais¹²⁴.

Na uwagę zasługiwała też literatura poświęcona zakonom. Jedną z takich prac była książka Placide de Meestera (1873-1950), *Voyage de Deux Benedictins Aux Monasteres Du Mont-Athos*¹²⁵. Autor zwrócił w niej uwagę na niski poziom wykształcenia duchowieństwa. Krytykował nużące i długie nabożeństwa¹²⁶. Polscy czytelnicy mieli możliwość zapoznania się z tym tematem dzięki jezuicie i misjonarzowi ks. Marcinowi Czermińskiemu (1860-1931)¹²⁷. Na łamach *Wiary* polecano jego dzieło *Na górze Athos wśród mniszej republiki*¹²⁸.

Religijny charakter miały reklamowane na łamach czasopisma *Święta katolickie w przykładach i opowiadaniach*¹²⁹ oraz *Legends o Matce Boskiej, Panu Jezusie i Świętych Pańskich*¹³⁰, w opracowaniu Józefa Grajnera (1831-1910)¹³¹. Właściwe wzorce osobowe czytelnik mógł odnaleźć w utworach hagiograficznych, jak chociażby w *Żywocie św. Piotra Apostoła*, opracowanym przez Janusza Tarczycza¹³². Walorem tego wydawnictwa była starannie opracowana szata graficzna, a do tekstu dołączono kopie obrazów włoskich mistrzów, m.in. Tycjana

¹²⁰ Kade, *Ciekawa książka*, „Wiara”, 4 (1908) s. 55-56.

¹²¹ Tamże, s. 54-55.

¹²² Zob. F.B., *Z najnowszej literatury o inkwizycji*, „Wiara”, 8 (1909) s. 114-119.

¹²³ E. Vacandard, *L'Inquisition. Étude historique et critique sur le pouvoir coercitif de l'église*, Paris 1907.

¹²⁴ C. Douais, *L'inquisition. Ses origines-sa procédure*, Paris 1906.

¹²⁵ P. de Meester, *Voyage de deux Bénédictins aux monastères du Mont-Athos*, Paris-Rome 1908.

¹²⁶ Zob. Mrówka, *Na obcych niwach*, „Wiara”, 50 (1909) s. 800.

¹²⁷ Marcin Czermiński (1860-1931), historyk, hagiograf, redaktor i wydawca. Zob. L. Grzebień, *Czermiński Marcin*, SPTK, t. 5, Warszawa 1983, s. 263-267.

¹²⁸ M. Czermiński, *Na górze Athos wśród mniszej republiki*, Kraków 1908. Zob. Mrówka, *Na obcych niwach*, „Wiara”, 50 (1909) s. 800.

¹²⁹ J. M. A. Misjonarz Apostolski, *Święta katolickie w przykładach i opowiadaniach. Z ilustracjami*, Warszawa 1909. Zob. *Nowe książki*, „Wiara”, 44 (1909) s. 703.

¹³⁰ *Legends o Matce Boskiej, Panu Jezusie i Świętych Pańskich*, zebr. i oprac. przez J. Grajnera; ozdobił rysunkami E. Grajnera, cz. 1 i 2, Warszawa 1910.

¹³¹ *Nowe książki*, „Wiara”, 44 (1909) s. 703.

¹³² J. Tarczyc, *Żywot św. Piotra Apostoła. Źródłowo pod względem historycznym i archeologicznym na podstawie dzieła ks. Henriot opracowany. Ozdobiony rycinami najpierwszych mistrzów szkoły włoskiej*, Warszawa [1907].

i Leonarda da Vinci¹³³. Zachęcano¹³⁴ do nabycia biografii św. Klemensa Dworzaka, wydanej na pamiątkę kanonizacji, która odbyła się 20 maja 1909 roku¹³⁵. Pisano o świeżo wydanych żywotach polskich patronów: św. Stanisława¹³⁶ i bł. Andrzeja Boboli¹³⁷.

Popularnym tematem były prace poświęcone pielgrzymkom. Zalecano na przykład książki Jorisa Karla Huysmans'a (1848-1907) *Tłumy w Lourdes*¹³⁸ oraz franciszkanina Zygmunta Ludwika Janickiego (1867-1929) pt. *Pierwsza polska pielgrzymka do Ziemi Świętej*¹³⁹.

Nie omieszkało na łamach „Wiary” poruszyć tak palących i dyskutowanych spraw, jak kwestia małżeństwa i rozwodu. Wśród tytułów, do których odsyłała redakcja czasopisma, znalazła się książka, zatytułowana *Forma zaręczyn i małżeństwa w prawie kościelnym katolickim*¹⁴⁰, napisana przez jezuitę i profesora prawa kościelnego ks. Jana Rotha (1870-1944)¹⁴¹. Można w niej było przeczytać o godności małżeństwa chrześcijańskiego i zabójczych skutkach wynikających z rozwodów¹⁴². Zagadnienie nierozzerwalności małżeństwa przedstawiała także praca popularyzatora teologii, doktora prawa kanonicznego i katechety, Wincenego Misia (1865-1937) pt. *Czy małżeństwo jest nierozzerwalne?*¹⁴³ oraz *Dogmat nierozwiązalności chrześcijańskiego małżeństwa*¹⁴⁴ autorstwa dogmatyka i profesora Uniwersytetu Lwowskiego ks. Józefa Laskowskiego (1842-1894)¹⁴⁵.

Publicyści na łamach „Wiary” ubolewali, że dobra polska broszura, podejmująca palące kwestie z życia społecznego czy sprawy wychowania dzieci i młodzieży stała się na początku XX wieku rzadkością. „Przyszli nasi bibliofile, jak białe-

¹³³ *Ogłoszenia*, „Wiara”, 9 (1908) s. 144; *Bibliografia*, „Wiara”, 44 (1907) s. 708-709.

¹³⁴ *Ogłoszenia*, „Wiara”, 43 (1909) s. 687.

¹³⁵ *Żywot Św. Klemensa Maryi Hofbauera (Dworzaka), wikarego Generalnego Zgromadzenia Najświętszego Odkupiciela, apostoła Warszawy, wydany na pamiątkę kanonizacji odbytej w dniu 20 maja 1909 r.*, Warszawa 1909.

¹³⁶ P.P. Bućys, *Św. Stanisław biskup krakowski*, Kraków 1902. Zob. *Ogłoszenia*, „Wiara”, 9 (1908) s. 143.

¹³⁷ A. Wróblewski, *Sodalis Marianus bł. Andrzej Bobola T.J. umęczony za wiarę dn. 16 maja 1657 r.*, Lwów 1907. Zob. *Bibliografia*, „Wiara”, 44 (1907) s. 708-709.

¹³⁸ J.K. Huysmans, *Les foules de Lourdes*, Paris 1906 (wyd. 4). Por. N., *Ostania i najpiękniejsza książka Huysmansa*, „Wiara”, 52 (1907) s. 833-834.

¹³⁹ J. Janicki, *Pierwsza polska pielgrzymka do Ziemi Świętej 1907 roku*, Kraków 1907. Zob. *Nowe książki*, „Wiara” 1909, nr 29, s. 463.

¹⁴⁰ J. Roth, *Forma zaręczyn i małżeństwa w prawie kościelnym katolickim z uwzględnieniem prawa cywilnego austriackiego*, Kraków 1908

¹⁴¹ L. Grzebień, *Roth Jan*, SPTK, t. 7, Warszawa 1983, s. 55-57. Zob. *Nowe książki*, „Wiara”, 18 (1909) s. 287.

¹⁴² *Bibliografia*, „Wiara”, 44 (1907) s. 709.

¹⁴³ J. Miś, *Czy małżeństwo jest nierozzerwalne?*, Stanisławów 1907. Zob. *Bibliografia*, „Wiara”, 44 (1907) s. 709.

¹⁴⁴ J. Lasowski, *Dogmat nierozwiązalności chrześcijańskiego małżeństwa*, Odessa 1906. Zob. *Bibliografia*, „Wiara”, 52 (1907) s. 838.

¹⁴⁵ B. Kumor, *Laskowski Józef*, SPTK, t. 2, Warszawa 1982, s. 496.

go kruka, poszukiwać jej będą” – pisano na łamach „Wiary”¹⁴⁶. Na rynku pojawiały się dzieła teoretyków, pisane niezrozumiałym językiem. Dlatego wysunięto postulat, aby drukować odbitki „Przeglądu Powszechnego” w Krakowie¹⁴⁷. Promowano broszurę filozofa i jezuitę Fryderyka Klimkego (1878-1924)¹⁴⁸ pt. *Spółczesne światopoglądy*¹⁴⁹. W przystępny sposób zostały w niej przedstawione poglądy współczesnych myślicieli¹⁵⁰.

Reklamowano dziełko ks. Zygmunta Skarżyńskiego (1865-1915)¹⁵¹, zatytułowane *Na czasie*¹⁵² oraz broszurkę *Newman a modernizm*¹⁵³. Autor tej ostatniej, filozof i popularyzator teologii ks. Fabian Abrantowicz, (1884-1939)¹⁵⁴ przedstawił życiorys filozofa bł. Jana Henryka Newmana, który swoim życiem oraz dziełami przyczynił się do wielu nawróceń wśród swoich rodaków. Szczególny nacisk położył na ukazanie poglądów J. Newmana na temat prymatu sumienia i ewolucji dogmatów¹⁵⁵.

Mając na uwadze wysoki poziom odpowiedniej lektury dla dzieci i młodzieży oraz dorosłych podjęto inicjatywę ogłaszania na łamach pisma konkursów zachęcających do pisania i publikowania wartościowych publikacji. W celu uczczenia I Zjazdu prasy katolickiej, który odbył się w dniach 18-20 czerwca 1907 roku w Warszawie oraz zachęty dla pisarzy, historyków duchownych i świeckich, aby poruszali tematy związane z Kościołem, informowano czytelników „Wiary” o konkursach na najlepsze popularyzatorskie dzieła historyczne¹⁵⁶. Podobne inicjatywy, mające na celu przygotowanie literatury poruszającej kwestie społeczne, przy uwzględnieniu katolickich poglądów, miały się przyczynić do oświaty ludu i zwiększenia ilości wartościowych książek na rynku¹⁵⁷.

Poza prezentacją publikacji z zakresu różnych dziedzin wiedzy, na łamach „Wiary” nie zapomniano również o rozrywce, informując o wydawnictwach z zakresu beletrystyki. Przykładem może być zapowiedź druku nowej powieści literata, dziennikarza i działacza konserwatywno-katolickiego Wincentego Kosia-

¹⁴⁶ J. Błęszyński, *Broszury o chwili obecnej*, „Wiara”, 51 (1907) s. 815.

¹⁴⁷ Tamże.

¹⁴⁸ B. Natoński, *Klimke Fryderyk*, PSB, t. 12, Wrocław-Warszawa-Kraków 1966-1967, s. 625.

¹⁴⁹ J. Klimke, *Spółczesne światopoglądy*, Kraków 1907.

¹⁵⁰ J. Błęszyński, *Broszury o chwili obecnej*, „Wiara” 1907, nr 51, s. 815.

¹⁵¹ S. Konarski, *Skarżyński Zygmunt*, PSB, t. 38, Warszawa-Kraków 1997, s. 86.

¹⁵² Z. Skarżyński, *Na czasie. Rzecz uwadze katolików przedstawiona*, Warszawa 1909. Por. *Nowe książki*, „Wiara”, 28 (1909) s. 443-444.

¹⁵³ F. Abrantowicz, *Newman a modernizm*, Petersburg 1909. Zob. *Z piśmiennictwa kościelnego*, „Wiara”, 48 (1909) s. 760.

¹⁵⁴ P.J. Badura, *Abrantowicz Fabian*, SPTK, t. 5, Warszawa 1983, s. 13-17.

¹⁵⁵ *Z piśmiennictwa kościelnego*, „Wiara”, 48 (1909) s. 760-761.

¹⁵⁶ T. Czerwiński, *Konkurs historyczny*, „Wiara”, 27 (1907) s. 426; *Konkurs na dwie broszury popularne*, „Wiara”, 28 (1907) s. 442-443.

¹⁵⁷ Tamże.

kiewiczza (1863-1918)¹⁵⁸, zatytułowanej *Z powrotem*¹⁵⁹. Dzieło osnuto wokół czynników niweczących uczucia religijne w człowieku i walki o odzyskanie utraconej wiary. Publicyści podkreślali, że temat ten był dotąd rzadki w polskiej literaturze współczesnej¹⁶⁰.

W celu kształtowania kultury czytelniczej informowano czytelników o wydaniach utworów wielkich polskich pisarzy. Wspomniano powieść Henryka Sienkiewicza: *Ponad życiem*¹⁶¹, która ostatecznie wyszła pod tytułem *Wiry*¹⁶² oraz *Dwie łąki*¹⁶³. Pojawiła się także informacja, iż Bolesław Prus przygotowywał się do książkowego wydania historii *Dzieci*¹⁶⁴. Reklamowano *Dumę o hetmanie*¹⁶⁵ i *Dzieje Grzechu*¹⁶⁶ Stefana Żeromskiego. Wspomniano o wstrząsającej powieści Władysława Orkana *Komornicy*¹⁶⁷, ukazującej życie bezdomnych¹⁶⁸.

Za warte uwagi uznano opowiadania powieściopisarza, etnografa i podróżnika Wacława Sieroszewskiego (1858-1945)¹⁶⁹. Był on znakomitym obserwatorem przyrody i obyczajów. Tworzył postacie mocno powiązane ze środowiskiem naturalnym, narażone niejednokrotnie na niebezpieczeństwo, śmiało pokonujące przeszkody i ożywione duchem międzyludzkiej solidarności. Opowiadanie *Małżeństwo*, potępiało takie związki, który są małżeństwem tylko z nazwy. Nowele *Być albo nie być* oraz *Tułacze*, przedstawiały wstrząsające obrazy cierpień moralnych i fizycznych jednostek, które wstąpiły na złą drogę¹⁷⁰.

Wśród powieści historycznych, omawianych na łamach czasopisma, znalazło się *Zarzewie* Stanisława Ostrowskiego¹⁷¹. Książkę skrytykowano, pisząc, że jest ona opisem niewyraźnie nakreślonych serii bitew i walk¹⁷². Reklamowano¹⁷³ natomiast *Z wielkiego domu* Kazimierza Tetmajera¹⁷⁴; *Ich tajemnicę* Mieczysława

¹⁵⁸ Wincenty Kosiakiewicz drukował w *Kurierze Codziennym*, *Gazecie Polskiej*, *Tygodniku Ilustrowanym*, *Ateneum*, *Kurierze Warszawskim*. Zob. M. Puchalska, *Kosiakiewicz Wincenty*, PSB, t. 14, Wrocław-Warszawa-Kraków 1968-1969, s. 197-198.

¹⁵⁹ W. Korolewicz, *Z powrotem. Pamiątnik współczesnego człowieka*, Warszawa 1908.

¹⁶⁰ *Ogłoszenia*, „Wiara”, 48 (1907) s. 776.

¹⁶¹ Zob. *Ogłoszenia*, „Wiara”, 51 (1907) s. 824

¹⁶² H. Sienkiewicz, *Wiry. Powieść*, t. 1-2, Warszawa 1910. Zob. „Wiara”, 12 (1909) s. 192.

¹⁶³ H. Sienkiewicz, *Dwie łąki*, Warszawa 1908. Zob. *Bibliografia*, „Wiara”, 24 (1908) s. 382; Okszyć, *Na własnym zagonie*, „Wiara”, 3 (1909) s. 98-102.

¹⁶⁴ B. Prus, *Dzieci. Powieść*, Warszawa-Kraków 1909. Zob. Okszyć, *Na własnym zagonie*, „Wiara”, 5 (1909) s. 66; *Nowe książki*, „Wiara”, 21 (1909) s. 335.

¹⁶⁵ Okszyć, *Na własnym zagonie*, „Wiara”, 5 (1909) s. 66.

¹⁶⁶ Tenże, *Na własnym zagonie*, „Wiara”, 12 (1908) s. 182-186.

¹⁶⁷ W. Orkan, *Komornicy. Powieść*, Lwów 1908.

¹⁶⁸ Okszyć, *Na własnym zagonie*, „Wiara”, 5 (1909) s. 68.

¹⁶⁹ A. Lam, *Sieroszewski Wacław Kajetan*, PSB, t. 37, Warszawa-Kraków 1996, s. 351-345.

¹⁷⁰ Okszyć, *Na własnym zagonie*, „Wiara”, 5 (1909) s. 67-68.

¹⁷¹ S. Ostrowski, *Zarzewie. Powieść historyczna z czasów Księstwa Warszawskiego*, Warszawa-Kraków 1907.

¹⁷² Okszyć, *Na własnym zagonie*, „Wiara”, 5 (1909) s. 68.

¹⁷³ *Nowe książki*, „Wiara”, 7 (1909) s. 111.

¹⁷⁴ K. Przerwa-Tetmajer, *Z wielkiego domu*, Warszawa 1908.

Srokowskiego¹⁷⁵; *W nawiasach życia* Tadeusza Jaroszyńskiego¹⁷⁶; oraz powieść *Ona i oni* Anieli Kallas (Anieli Korngutówny)¹⁷⁷.

Zakres tematyczny literatury, proponowanej czytelnikom „Wiary” był niezwykle szeroki, poczynając od literatury omawiającej kwestie pedagogiczne, powieści historyczne, lekturę sensacyjną, utwory o charakterze obyczajowym aż po bogato reprezentowaną literaturę z zakresu historii Kościoła. Odwoływano się do sprawdzonych wartości, autorytetów, dużo miejsca poświęcono sprawom wychowawczym i moralizatorskim. Wszystko to było niezwykle istotne w dobie laicyzacji kultury europejskiej. Prasa religijna stała się narzędziem wyrażania stanowiska Kościoła i kształtowania opinii społecznej.

słowa kluczowe: kultura czytelnicza XIX/XX wieku; czytelnictwo, tygodnik społeczno-religijny „Wiara”; wychowanie, reklama

BOOK ADVERTISEMENT IN THE SOCIO-RELIGIOUS WEEKLY MAGAZINE „WIARA” (1906-1909)

Summary

The aim of this article is to present the main titles of the books and pamphlets advertised in „Wiara” (1906-1909), a magazine which appeared in Warsaw. The paper particularly focuses on the publications on education of children and young people, customs, health and economics, drawing attention to the patriotic and moral values, presenting native history and the history of the Catholic Church, pointing to role models included in the lives of saints. The article also mentions books, the aim of which was an entertainment (fiction).

In the era of partitions the issue of particular importance was to provide the proper education for the next generations of the Polish people. They could not attend Polish schools. It was necessary, therefore, to teach them in their family home. They were taught Polish identity, patriotism, respect for others, social solidarity. Developing the reading culture was one of the ways to shape the personality of the young man. Hence the magazine enabled readers to get acquainted with the critical opinions about the latest releases. The authors presented the titles worth reading as well as those books which were of no value.

Keywords: reading culture in the 19th and 20th century, reading, socio-religious weekly magazine „Wiara”, upbringing, advertisement.

Translated by Aneta Kiper

¹⁷⁵ M. Srokowski, *Ich tajemnica*, Warszawa 1908.

¹⁷⁶ T. Jaroszyński, *W nawiasach życia*, Warszawa 1908.

¹⁷⁷ A. Kallas, *Ona i oni*, Warszawa 1909.